

Sābit b. Qurra'nın *Kitābu'z-Zahīre fī 'İlmi't-Ṭıbb* adlı eserinde çocukların korunması üzerine

Ahmet Acıduman

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Profesörü

E-posta: aciduman@medicine.ankara.edu.tr

SUMMARY: Acıduman A. (Department of History of Medicine and Ethics, Faculty of Medicine, Ankara University, Ankara, Turkey). On regimen of children in *Kitāb al-Dhakhīra fī 'İlm al-Ṭıbb* by Thābit b. Qurra. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2018; 61: 86-91.

The aim of this study is to present and to discuss the knowledge related to regimen of children in the light of history of medicine. For this purpose, a copy of *Kitāb al-Dhakhīra fī 'İlm al-Ṭıbb* edited by Dr. G. Sobhy and printed by Government Press in Cairo in 1928 was mainly studied, and compared to the manuscript in Şehit Ali Paşa Collection, nr. 2028 in İstanbul Süleymaniye Manuscript Library. The book consists of 31 chapters and the first one is on protection of health. The subheading “regimen of child” in this chapter was translated from Arabic into Turkish and presented in the results section in the article. The knowledge in this section was compared to knowledge in Galen's *De Sanitate Tuenda*, Oribasius' *Synopsis* and Paul of Aegina's *Epitome*. It was seen that the knowledge related to section on regimen of children in *Kitāb al-Dhakhīra fī 'İlm al-Ṭıbb* is rather short and the section does not include any diseases of children in accordance with the name of section. It was realized that Galen's *De Sanitate Tuenda* was the main source of this section.

Key words: Thabit b. Qurra, *Kitāb al-Dhakhīra fī 'İlm al-Ṭıbb*, pediatrics, history of medicine.

ÖZET: Bu çalışmada Sābit b. Qurra'nın *Kitābu'z-Zahīre fī 'İlmi't-Ṭıbb* adlı eserinde bulunan çocukların korunması ile ilgili bilgileri sunmak ve tıp tarihi ışığında tartışmak amaçlanmıştır. Bunun için esas olarak *Kitābu'z-Zahīre fī 'İlmi't-Ṭıbb*'in Dr. G. Sobhy tarafından hazırlanmış ve 1928 yılında Kahire'de Matba'atu'l-Âmīriyye'de basılmış bir nüshası üzerinde çalışılmış, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2028'de bulunan yazma bir nüshası ile karşılaştırılmıştır. Kitap 31 bölümden oluşmaktadır ve ilk bölümü “sağlığın korunması” üzerinedir. Bu bölümde “çocuğun korunması” alt başlığını taşıyan kısım, Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve yazının bulgular kısmında sunulmuştur. Bu kısımdaki bilgiler Bergamalı Galenus'un *De Sanitate Tuenda*, Bergamalı Oribasius'un *Synopsis* ve Aeginalı Paulus'un *Epitome* adlı eserinde yer alan bilgilerle karşılaştırılmıştır. *Kitābu'z-Zahīre fī 'İlmi't-Ṭıbb*'in çocukların korunması ile ilgili bilgilerin oldukça kısa olduğu ve bu kısmın adıyla uyumlu olarak çocuk hastalıklarına hiç yer verilmediği görülmüştür. Bu kısımdaki bilgilerin ana kaynağının Galenus'un *De Sanitate Tuenda* adlı eseri olduğu fark edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sabit b. Kurra, *Kitābu'z-Zahīre fī 'İlmi't-Ṭıbb*, çocuk sağlığı ve hastalıkları, tıp tarihi.

Orta Çağ İslam Dünyasının dört dönem altında ele alınan bilim ve tıbbının erken dönem olarak adlandırılan ilk döneminden (750'den önce) sonra gelen çeviri döneminin (750-900)¹ en önemli bilim insanlarından birisi Ebū'l-Hasan Sābit b. Qurra b. Zehrūn (Mervān) eş-Şābi'ī el-Harrānī (221/836-288/901)'dir.² Nisbesinden Sābi'ī inancına

sahip Harranlı bir kişi olduğu anlaşılan Sābit b. Qurra, sahip olduğu görüşleri nedeniyle yaşadığı toplumla ters düşünce, Dārā yakınlarında bulunan Kefertūsā'ya yerleşmiştir. Devrin önemli bilim insanlarından Ebū Cāfer Muḥammed b. Mūsā b. Şākir tarafından Bağdat'a götürülen Sābit b. Qurra, bir süre ondan ders almıştır. Sonrasında Halife

Mu'temid'e (s. 870-892) takdim edilen Sâbit b. Kırura saray astronomları arasına katılmıştır.^{2,3} Bir başka anlatıya göre ise Sâbit b. Kırura, Muvaffak-Billah oğlu Mu'tadid'i hapsedtiği zaman bir süre ona hocalık yapmış, böylece Mu'tadid-Billah'ın halifelik döneminde (s. 892-902) saray astronomları arasında yer almıştır.^{2,3} Süryanice ve Yunanca bilen Sâbit b. Kırura'nın felsefe, matematik ve astronomi ile ilgili eserler yazdığı gibi çeviriler de yaptığı, aynı zamanda daha önce çevirisi yapılan bazı eserleri düzelttiği bilinmektedir.² Sâbit b. Kırura, Huneyn b. İshaq ile birlikte İslam uygarlığının en büyük iki çevirmeninden bir kabul edilmekte olup, Kâtip Çelebi'de *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde *el-Micistiyy* üzerine yazdığı bölümde şu bilgileri vermektedir:

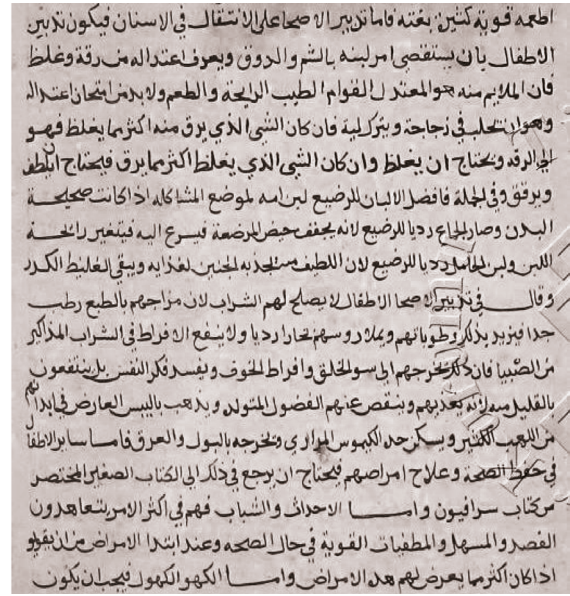
“Söylenişine göre Sâbit b. Kurre Arapçaya çevirmeseydi Yunan dilinin bilinmemesi sebebiyle hiç kimse hikmetle ilgili kitaplardan yararlanamazdı, bu kişilerin [Sâbit b. Kırura ve Huneyn b. İshaq] Arapçaya çevirmediği her kitap olduğu gibi kalmıştır ve ondan yararlanılamaz.”⁴

Karabulut⁵ Sâbit b. Kırura'nın eserlerini ayrıntılı olarak ele aldığı makalesinde matematik, geometri ve fizik, felsefe ve mantık, tıp, anatomi ve eczacılık, astronomi ve astroloji, siyaset, ahlak ve fazilet, musiki, tarih ve coğrafya, dinler tarihi, edebiyat ve dil, vefk ve havas ile genel konular hakkında yazarın yazdığı ve çevirisini yaptığı çok sayıdaki eserinin ismini bildirmektedir.

Sezgin'in⁶ *Gesichte Des Arabischen Schriftums*'da verdiği bilgilere göre Sâbit b. Kırura'ya ait tıp eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb*, *Kitāb fî 'İlmi'l-Ayn ve 'İlelihā ve Mudāvātihā*, *Kitāb fî'l-Cederī ve'l-Ḥaşbe*, *Kitābu'r-Ravdā fî't-Tıbb*, *Risāle fî Tevelludi'l-Ḥaşāt* (*Kitāb fî'l-Ḥaşā el-mutevellid fî'l-Kulā ve'l-Mesāne*), *Risāle fî'l-Beyād ellezī yazharu fî'l-beden*, *Kitābu'l-Baytara*, *Cevāmi'u Kitābi Cālīnūs fî Kuḡveti'l-Edviyeti'l-Mushile*, *Cevāmi'u Kitābi Cālīnūs fî Kitābi Sū'i'l-Mizāci'l-Muhtelif*, *Cevāmi'u Kitābi Cālīnūs fî'z-Zubūl*, *Cevāmi'u Kitābi Tedbiri'l-Emrādi'l-Hādde 'alā Re'yi Bukrāt*, *Cevāmi'u Kitābi Cālīnūs fî Teşrihi'r-Rahm*, *Muhtaşaru Sâbit b. Kırura el-Harranī li-kitābi Cālīnūs fî'l-mevlūdīn li-Seb'ati (tis'ati) eşhur*, *Cevāmi'u Kitābi Cālīnūs fî Esnāfi'l-Emrād*, *Kitāb fî Veca'i'l-Mefāşil* (*Kitāb fî Veca'i'l-Mefāşil ve'n-Nikrīs*), *Ma'rifetu'n-Nabđ*, *el-Kunnās*.

Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb

Sâbit b. Kırura'nın tıp alanında yazdığı kabul edilen en tanınmış eseri *Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb*'dir. Kitabın girişinde *Kitābu'z-Zahîre*'nin zamanının

Şekil 1. *Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb*'in İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2028'de yer alan nüshasında “çocukların korunması” ile ilgili kısım.¹⁶

tabii ilimler üstadı Sâbit b. Kırura'nın tecrübesine göre hastalığın tanımında ve tedavisinde tıp ilminde bilinmesi gereken her şeyi içeren bir kitap olduğu ve bu kitabın Sâbit b. Kırura tarafından oğlu Sinān b. Sâbit b. Kırura'nın yararlanması için derlendiği bildirilmektedir.⁷ Otuz bir bölümden (bāb) oluşan eserin ilk bölümü “ḥıfzu's-şihha” diğer bir deyişle “sağlığın korunması” üzerine olup,⁷ Meyerhof'un kitap üzerine yaptığı incelemesinde, yazarın bu bölümde asıl olarak Galenus'un yorumladığı Hippokrates'in *Aforizmalarından* ve yine Galenus'un *De Sanitate Tuenda* adlı eserinden yararlandığı ifade edilmektedir.⁸ Adı geçen bu bölümün içeriğine bakıldığında cinsel ilişki, içecek, masaj, egzersiz, hamam ve yaşa göre sağlığın korunması gibi konuların alt başlıklar halinde ele alındığı; yaşa göre sağlık tedbirlerinin işlendiği kısımda ise çocukların, delikanlıların, gençlerin, orta yaşlıların korunması konuları üzerinde durulduktan sonra yaşlıların korunması ile bu bölümün sonlandırıldığı görülmektedir.⁷ Türk tıp tarihi literatürü gözden geçirildiğinde *Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb*'in baş ağrıları,⁹ sinir hastalıkları,¹⁰ göz hastalıkları,¹¹ kulak, burun ve boğaz hastalıkları,¹² cerrahi,¹³ kadın hastalıkları ve doğum¹⁴ ile zehirlenmeler ve ateşli hastalıklar¹⁵ ile ilgili bölümleri üzerine yapılmış çalışmaların bulunduğu fark edilmektedir.

Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb'in sağlığın korunması üzerine olan birinci bölümünün içerisinde yer alan “tedbiri't-tıfıl/etfāl” ya da bir başka deyişle “çocuğun/

çocukların korunması” alt başlığını taşıyan bölümün sunulması ve literatür eşliğinde tartışılması bu makalenin amacını oluşturmaktadır.

Materyal ve Metot

Bu çalışmada *Kitābu’z-Zahîre fî ‘İlmi’t-Tıbb*’ın Dr. G. Sobhy tarafından hazırlanan ve 1928 yılında Kahire’de Matba’atu’l-Âmîriyye’de Mısır Üniversitesi adına basılan ve daha sonra Beyrut’ta Dāru’l-Medîne tarafından tıpkıbasımı yapılan ve yayınlanan matbu nüshası⁷ esas alınmış olup, üzerinde çalışma yapılan bölüm, *Kitābu’z-Zahîre fî ‘İlmi’t-Tıbb*’ın İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2028’de¹⁶ yer alan bölümle (Şekil 1) karşılaştırılmıştır.

Kitābu’z-Zahîre fî ‘İlmi’t-Tıbb’ın “el-Bābu’l-evvelu fî cevāmi’i kelāmin yuste’ānu bihi ‘alā hıfzı’s-şıhḥā / Birinci bölüm sağlığı koruma üzerine yardım istenen özlü sözler hakkında” başlıklı ilk bölümünde yer alan “ve yaşların sınıflandırılması üzerine sağlıklıların korunmasına gelince” alt başlıklı bölümde çocukların, delikanlıların, gençlerin, orta yaşlıların ve yaşlıların sağlıklarının korunması ele alınmış olup, bu alt bölümün girişinde yer alan “tedbîru’t-tıfıl/etfāl-çocuğun/çocukların korunması”nın ele alındığı kısım her iki nüshada birbirleriyle karşılaştırılmış ve Sobhy’nin⁷ hazırladığı Arapça metin esas alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevrilen bu bölüm yazının bulgular kısmında sunulmuştur. Çevirisi yapılan bu bölümde yer alan bilgiler Bergamalı Galenus (129-200)’un *De Sanitate Tuenda*,¹⁷ Bergamalı Oribasius (325-403)’un *Synopsis*¹⁸ ve Aeginalı Paulus (625-690)’un *Epitome*¹⁹ adlı eserinde yer alan bilgilerle karşılaştırılmış ve ilgili yerlerde Galenus’un, Oribasius’un ve Paulus’un yazdıkları dipnotlarla metne eklenerek okuyucuya sunulmuştur.

Bulgular

“Ve yaşların sınıflandırılması^a üzerine sağlıklıların korunmasına gelince, çocuğun^b korunması tadı ve kokusuyla sütün durumunu iyice incelemekle olur. Sütün mutedilliği onun inceliğinden ve yoğunluğundan bilinir. Sütün uygun olanı kıvamı orta, tadı ve kokusu hoş olandır.^c Sütü bir cam parçasının içine sağmak ve bir gece bekletmek sütün mutedilliğinin sınanması olarak bilinir.^d Sütten incelen^e yoğunlaşandan daha çok olursa, süt inceliğe doğrudur ve yoğunlaştırmaya gerek duyulur. Sütün yoğunlaşanı inceleninden daha çok olursa, yoğunluğa doğrudur ve inceltmeye

gerek duyulur.^{f,g} Genel olarak emen için en uygun olanı, benzerlik durumunda, eğer vücut sağlıklıysa, annesinin sütüdür.^h Cinsel ilişkinin olması emen için kötüdür, çünkü sütannenin âdet görmesini kurutur, bozulmayıⁱ hızlandırır ve sütün kokusu değişir. Gebenin sütü emenler için kötü olur^j çünkü gebenin sütünün yumuşak kısmı cenine besin olması için çekilir. Yoğun kısmı ve tortusu geri kalır.^k [Galenus] “Tedbîru’l-Aşihḥā”^l’da şarap çocuklar için uygun değildir, çünkü onların mizacı tabiatıyla çok nemlidir ve bu onlardaki rutubeti^l artırır ve kafalarını kötü buharla doldurur dedi. Çocuklardan buluş çağına ermiş olanlarda^m içmedeⁿ aşırılığın faydası yoktur, çünkü bu onları yaratılış kötülüğüne ve aşırı korkuya götürür ve kişinin aklını bozar. Aksine onun çok az faydası vardır, çünkü onları besler, onlarda meydana gelen artıkları azaltır, çok yorgunluktan bedende^o ortaya çıkan kuruluğu giderir, kîmüşun keskinliğini, safranın acılığını yatıştırır,^p idrar ve teri dışarı çıkarır.^q Çocukların sağlığının korunmasındaki

^f Şehit Ali Paşa 2028’de “Eğer yoğunlaşan şey, incelenen fazla olursa, yumuşatmaya ve inceltmeye gerek duyulur” şeklindedir.

^g “On fera encore l’épreuve suivante: on versera le huitième d’une cotyle de lait dans un vase en verre, on y ajoutera une quantité moyenne de préssure, et on écrasera avec les doigts, puis on abandonnera le mélange à lui-même jusqu’à ce qu’il se coagule; ensuite on examinera si l’élément caséux est moins abondant que l’élément séreux; dans ce cas le lait n’est pas nourrissant; celui qui présente des conditions opposées est difficile à digérer; le meilleur est celui qui contient une quantité moyenne des deux éléments.” 18,p.199-200

^h “You may also try it thus: by pouring some milk into a glass vessel, and putting some runnet into it, then squeezing them together with your fingers, allow it to coagulate, and observe whether the cheesy part be less than the serous; for such milk is unsuitable, and also the opposite kind is of difficult digestion. The best kind is that which has a moderate proportion of each.” 19,p.6

ⁱ “And mother’s milk is equally best for all children, provided it be not by chance diseased, and not least for the child of the best constitution, whom we are now discussing, for it is likely that his mother’s whole body and her milk are free from disease.” 17,p.24

^j Şehit Ali Paşa 2028’de “bozulmayı” kelimesi yoktur.

^k Şehit Ali Paşa 2028’de “kötüdür” şeklindedir.

^l “I order all women who are nursing babies to abstain completely from sex relations. For menstruation is provoked by intercourse, and the milk no longer remains sweet. Moreover some women become pregnant, than which nothing could be worse for the suckling infant. For in this case the best of blood goes to the foetus. For the latter, which has in it the intrinsic principle of life, is governed thereby, and constantly draws its proper nourishment, is as if immovably rooted to the uterus night and day. Meantime the blood of the pregnant naturally becomes less and of inferior quality, so that not only less, but inferior, milk collects in the breasts; (...)” 17,p.29

^m Şehit Ali Paşa 2028’de “rutubetleri” şeklindedir.

ⁿ Şehit Ali Paşa 2028’de “erkeklerde” şeklindedir.

^o Şehit Ali Paşa 2028’de “şarapta” şeklindedir.

^p Şehit Ali Paşa 2028’de “onların bedenlerinde” şeklindedir.

^q Şehit Ali Paşa 2028’de “safralı kîmüşun keskinliğini yatıştırır” şeklindedir.

^r “As long as possible, the child thus brought up should not even taste wine. For wine moistens very little but heats the body of the drinker, and fills the head with fumes of the moist and warm character, which is that of such children. Moreover it is not good for their heads to be thus filled, nor for them to be moistened and warmed more than normal. For they come to such a degree of moisture and warmth that, if either increases even a little more, they pass into excess. Moreover, since all excess are to be avoided, this especially should be avoided by which harm befalls not only body but the mind. Wherefore wine is not good to be drunk even by adults, except in due moderation, for it renders them prone to anger and impulsive to insolence, and makes the rational part of the mind sluggish and confused. However, to adults wine is useful for the softening and elimination of biliary excrements; and no less for the dryness which occurs in the solid organs of the animal from extreme toil or from the constitution of age. For wine moistens and nourishes whatever is excessively dry, softens the harshness of bitter bile, and promotes elimination through perspiration and urine. But children, who do not secrete such bile and who have a much greater natural moisture, have no need of the benefits accruing from wine, but sustain only injury from it. Therefore no one in his right mind will permit children to use such a beverage, which, besides doing no good, may have great harm ensuing.” 17,p.34

^a Şehit Ali Paşa 2028’de “değişikliği” şeklindedir.

^b Şehit Ali Paşa 2028’de “çocukların” şeklindedir.

^c “For to those tasting and smelling it, the best milk is sweet, looks white, and is midway between thin and thick.” 17,p.30

^d Şehit Ali Paşa 2028’de “Sütün sınanması zorunludur ve o da sütü bir cam parçasının içine sağmak ve bir gece bekletmektir” şeklindedir.

^e Şehit Ali Paşa 2028’de “incelen şey” şeklindedir.

diğer tedbirlere^r ve hastalıklarının tedavisine gelince, bunda İbn Serābiyūn'un^s kitabından el-Kitābu's-Şağîri'l-Muhtaşar'ını incelemeye gerek vardır. Delikanlıların ve gençlerin korunmasına gelince en iyisi, sıhhat durumunda ve hastalıkların başlangıcında, çoğunlukla bu hastalıklar onlara arız olduğu için [hastalıklar] kuvvetlenmeden önce,^t damardan kan almayı, müşhili ve kuvvetli söndürücüleri adet haline getirmeleridir.”⁷

Tartışma

Çocukların korunması konusunda oldukça özet olarak ele alınmış olan *Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb*'ın bu bölümünde asıl olarak iki şey üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki süt olup, ağırlıkla bebek için en uygun olan sütün nasıl olduğu, uygun olan sütün nasıl anlaşılabilceği, uygun olmayan sütün düzeltilmesi ve süte zararlı olabilecek durumlar hakkında bilgi verilmektedir. Burada yer alan bilgiler, yazar tarafından kaynağı bildirilmemekle birlikte, bulgular bölümünde gösterildiği üzere Galenus'un *De sanitae tuenda*¹⁷ isimli kitabında yer alan bilgilerin bir özeti görünümündedir. Sütün inceliğinin ya da yoğunluğun belirlenmesi için yazar tarafından önerilen test ise Oribasius'un *Synopsis*¹⁸ ve Paulus'un *Epitome*'sinde¹⁹ yer alan bilgilerle büyük benzerlik göstermektedir. Şarabın çocuklar için uygun olmadığı ve şarabın zararları bu bölümde üzerinde durulan ikinci önemli konu olup, bu bilgilerin *Kitābu Tedbîri'l-Aşihhâ* adlı kitaptan alıntılı olduğu bildirilmektedir ki Galenus'un *De sanitae tuenda*'da¹⁷ bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir. Sütannenin nasıl olması gerektiği ve onun korunması, kalitesi uygun olmadığında sütün düzeltilmesi için nelerin yenmesi, içilmesi ve nelerin yapılması gerektiği gibi diğer yazarların eserlerinde çocuk sağlığı ve hastalıkları ile birlikte ele alındığı görülen konuların bu bölümde ele alınmadığı fark edilmektedir. Öte yandan *Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb*'ın kadın hastalıkları ve doğumla ilgili “kadınlara mahsus olan, erkeklerde olmayan hastalıklar ve mizaçlara göre şişmanlığın tedavisi üzerine” başlıklı on sekizinci bölümünün⁷ “adet kanaması ve onun tutulması”, “gebeliğin ve gebeliğin kesintiye uğramasının sebepleri”, “gebelik ümidi”, “doğumda güçlük”, “ölü ceninin ve plasantanın dışarı çıkarılması”, “meme ağrıların korunması ve tedavisi”, “sütü kesmek” ve “soğuk ve sıcak mizaçlarda şişmanlık tedavileri” gibi alt başlıklarında bulunan açıklamalar, *Kitābu'z-Zahîre fî*

'İlmi't-Tıbb'ın bu bölümünü ele alan bir çalışmada ayrıntılarıyla sunulmuştur.¹⁴ Bu bölümde sütü artıran ve azaltan ilaçlar ile sütü kesmek için kullanılan ilaçlar, yine süt memede toplanıp meme şiştiğinde alınacak tedbirler ile ceninin ölmesi durumunda yapılacaklar ve doğumun kolaylaştırılması için kullanılacak ilaçlar gibi konular hakkında bilgiler bulunduğu görülmektedir.¹⁴

Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb'ın incelenen bölümünde adı geçen ve alıntı yapılan *Tedbîru'l-Aşihhâ* Galenus'un *De Sanitate Tuenda* adlı eserinin Arapça çevirisi olup, çocukların sağlığının korunması ile ilgili bilgiler *De Sanitate Tuenda*'nın birinci kitabında yer almaktadır.⁷ Arapça literatürde *Kitāb fî'l-Hilā li-Hifzi's-Şihhâ* olarak bilinen Galenus'un bu eseri, *Tedbîru'l-Aşihhâ* olarak da anılmaktadır. Altı bölümden oluşan bu kitap, Teofilos er-Ruhāvî tarafından Süryaniceye çevrilmiş olup, kötü ve kalitesiz olan bu çeviriden sonra, Huneyn b. İshāk (810-877) tarafından var olan tek nüshadan Bahtîşū b. Cibrîl için çevrilmiş, Huneyn'in bir başka Yunanca nüsha bulması üzerine de buna göre sıraya konmuş ve düzeltilmiştir. Adı geçen eser daha sonra Hubeys tarafından Muhammed b. Mūsā için Arapçaya çevrilmiştir.⁶

Kitābu'z-Zahîre fî 'İlmi't-Tıbb'da çocukların sağlıklarının korunması ve hastalıklarının tedavisinde başvurulması salık verilen İbn Serābiyūn'un *Kitābu's-Şağîri'l-Muhtaşar* adlı eseri adı geçen yazarın *el-Kunnāşu's-Şağîr* olarak bilinen eseri olabilir. İbnu'n-Nedîm tarafından Abbâsîlerin ilk döneminde, Mansûr zamanında (754-775) yaşadığı ileri sürülen Yuhannâ b. Serābiyūn (ö. II/VIII. yüzyılın ikinci yarısı)²⁰/Yaḥyâ b. Serāfiyūn,^{20,21} Hristiyan bir hekim olup, Süryanice iki tıp eseri derlemiştir.²¹ Bunlardan birisi *el-Kunnāşu'l-Kebîr*; diğeri ise *el-Kunnāşu's-Şağîr* olup,²⁰ sırasıyla on iki ve yedi kitaptan oluşmaktadırlar.²¹ Kaya²⁰ tarafından bildirildiğine göre *el-Kunnāşu's-Şağîr* Ebû Bîşr Mettâ b. Yûnus, İbnu'n-Nefîs'in kâtibi Mūsâ b. İbrâhîm el-Ḥadîsî ve Hasan b. Behlûl el-Evânî et-Taberhânî tarafından Arapçaya çevrilmiş olup, günümüze hiçbirisi tam metin olarak ulaşmamıştır. Latince çevirileri tam metin olup, Cremonalı Gerard'ın çevirisi *Practica Joannis Serapionis Dicta Breviarium* adıyla 1497'de, Andrea Alpago'nun *Serapionis Practica* adını verdiği çeviri ise 1550'de Venedik'te basılmıştır.²⁰ Kâtip Çelebi²² de *Keşfu'z-Zunûn*'da “Tıp İlmi” konusunda İbn Serābiyūn'un eseri ilgili olarak kısa bir bilgi

^r Şehit Ali Paşa 2028'de “tedbir” kelimesi yoktur.

^s Şehit Ali Paşa 2028'de “ibn” kelimesi yoktur.

^t Şehit Ali Paşa 2028'de “önce” kelimesi yoktur.

vermektedir.^u

Sonuç olarak *Kitābu'z-Zahire fi 'İlmi't-Tıbb*'ın çocukların sağlığının korunması ile ilgili olan bu bölümünde çok kısa bilgiler verildiği, bölümün adıyla da uyumlu olarak çocuk hastalıklarına hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu bölümün ana kaynağı Galenus'un *De Sanitate Tuenda* adlı eseri iken, çocuk hastalıkları ile ilgili olarak İbn Serabiyūn'un eserinin önerildiği görülmektedir.

^u "İbn Ebî Sâdık Mesâilü Huneyn'e yazdığı şerhinin sonunda şöyle dedi: 'Gördüm ki eski zamanda insanlar bölümlerinin büyük kısmı ile ve ilimlerin hepsi için mutlaka gerekli olan kıyas ve kesin delil metodlarının kanunları ile bir ilmi iyice anlamadan bu ilimden emin olmuyorlardı, sonra bu konudaki gayretler gerilediği zaman bu ilimle meşgul olan kişiler için Calinus'un on altı kitabının hükümlerinin mutlak gerekli olduğu konusunda görüş birliğine vardılar. İskenderiye halkı buranın öğrenim gören liderleri için bunları özetlemişti, sonraki kişiler sebebiyle bu konudaki gayretler azaldığı zaman bilgili kişiler ustalaşmadan onunla meşgul olarak tıptan emin olan kimselere bu ilmin temellerinden oluşan üç kitabı hakem tayin etme görevi verdiler, bunların birisi Mesâilü Huneyn'dir, ikincisi Hipokrat'ın Fusûl kitabıdır, üçüncüsü tedaviyi kapsayan iki albümden biridir, bunların en iyisi İbn Serafiyūn'un albümüdür.' "^{22, s.874}

KAYNAKLAR

- Meyerhof M. Science and medicine. In: Arnold T, Guillaume A (eds). The Legacy of Islam. Oxford: Clarendon Press, 1931: 311-354.
- Fazlıoğlu İ. Sâbit b. Kurre. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008: 353-356.
- Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti, 2004: 124-128.
- Kâtib Çelebi. Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi), Arapçadan tercüme eden: Balcı R, Cilt 4. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007: 1271.
- Karabulut AR. Sabit b. Kurra'nın eserleri. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 152-165.
- Sezgin F. Geschichte Des Arabischen Schriftums, Band III, Medizin-Pharmazie-Zoologie-Tierheilkunde Bis ca. 430 H. Leiden: E. J. Brill, 1970: 122, 260-263.
- Sabit b. Kurre. Kitābu'z-Zahire fi 'İlmi't-Tıbb [Sobhy G (ed). The Book of Al-Dakhira]. Cairo: Government Press, 1928: xiii, 1-7.
- Meyerhof M. The "Book of Treasure": an early Arabic treatise on medicine. Isis 1930; 14: 55-76.
- Kayhan V, Köker AH. Sabit b. Kurra'nın ez-Zahire fi't-Tıbb kitabında baş ağırları. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 41-42.
- Soyuer A, Arslan S. Sabit b. Kurra'nın ez-Zahire fi't-Tıbb adlı kitabında sinir hastalıkları. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 43-47.
- Arslan S, Doğan H. Sabit ibn Kurra'nın ez-Zahire fi't-Tıbb kitabında göz hastalıkları. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 48-52.
- Sabit b. Kurra'nın ez-Zahire fi't-Tıbb adlı eserinde kulak burun boğaz hastalıkları. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 53-59.
- Balkar F. Sabit bin Kurra'da cerrahi bilgiler. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 60.
- Müderres İİ. Kadın hastalıkları ve doğum (Sabit ibn Kurra'nın "ez-Zahire fi't-Tıbb" adlı eserinden). İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 61-68.
- Muhtaroglu S. Sabit bin Kurra'da zehirlenmeler ve ateşli hastalıklar. İçinde: Köker AH (ed). Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri "Harran'lı Bilim Adamları" Kongresi Tebliğleri, 21-22 Mart 1994 Kayseri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1995: 69-71.
- Sâbit b. Kurra el-Harrânî. Kitābu'z-Zahire fi 'İlmi't-Tıbb. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu, no. 2820: 5a.
- Galen. A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) by Robert Montraville Green with an Introduction by Henry E. Sigerist. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas, 1951: 29-46.
- Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits. Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker et Ch. Daremberg, Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Impériale, 1873: 196-209. https://books.google.com.tr/books?id=VdtEAQAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Oribase.+Oeuvres+d%20%80%99Oribase,+&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Oribase.%20Oeuvres%20d%20%80%99Oribase%2C&f=false (Erişim tarihi 2 Mart 2016).

19. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata, Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. I. London: Printed for the Sydenham Society, 1844: 1-19. https://books.google.com.tr/books?id=AFdhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Paulus+Aegineta.+The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwic65Wfku_QAhXkDMAKHYYg9AnUQ6AEIKjAB#v=onepage&q=Paulus%20Aegineta.%20The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aegineta&f=false (Erişim Tarihi 19 Şubat 2010).
20. Kaya M. Yuhannâ b. Serâbiyûn. İçinde: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013: 583.
21. Sarton G. Introduction to the History of Science, Volume I, from Homer to Omar Khayyam, Reprinted. Baltimore: Carnegie Institution of Washington, 1953: 608-609.
22. Kâtip Çelebi. Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi), Arapçadan tercüme eden: Balcı R, 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007: 874.